

Драјана Д. ФРФУЛАНОВИЋ*

Академија струковних студија Јужна Србија

Одсек Висока технолошко уметничка школа Лесковац

ИЗМЕЂУ СЦЕНЕ И ИДЕНТИТЕТА: СРБИЈА У ОРИЈЕНТАЛНОМ ПАВИЉОНУ БУДИМПЕШТАНСКЕ ИЗЛОЖБЕ 1885. ГОДИНЕ

Айсџиракџи: У раду се анализира наступ Србије у оквиру Оријенталног павиљона на Државној изложби у Будимпешти 1885. године, с фокусом на сценографско уређење, избор експоната, рецепцију у савременој штампи и дипломатско-културолошки значај. Поставка је била структурисана као визуелни наратив о домаћој производњи, традицији и модернизацији, при чему је сценски слој имао кључну улогу у артикулацији државног идентитета. Савремени извештаји сведоче о снажном утиску на публику и позитивној медијској рецепцији, уз наглашено присуство српских делегација и званичника. Рад показује како је српска секција, упркос оријенталистичком оквиру, успела да прикаже динамичну и самосвесну слику једне балканске државе на прагу модернизације.

Кључне речи: Будимпештанска изложба, Оријентални павиљон, Србија, сценографија, културна репрезентација, визуелни идентитет.

БУДИМПЕШТАНСКА ИЗЛОЖБА И ОРИЈЕНТАЛНИ ПАВИЉОН

Будимпештанска изложба 1885. године представљала је један од највећих културно-привредних подухвата у Хабзбуршкој монархији, са изразито националним карактером и амбицијом да покаже индустријску, пољопривредну и културну зрелост угарске нације (Székely 2015: 1–2; Vámos 2011: 45, 51). Ова изложба била је значајна не само по свом обиму и броју излагача већ и као средство за промоцију угарског националног идентитета унутар мултинационалне Хабзбуршке монархије (Magyeri 2017). Отворена истог дана као и Светска изложба у Антверпену, 2. маја 1885. године, ова „земаљска изложба“ убрзо је добила и међународну димензију, и по броју учесника и по структури програма.¹ Са више од 11.000 излагача и преко 1,7 милиона посетилаца, у преко 100 павиљона изложбеног и комерцијалног карактера подигнутих у Градском парку, изложба је била више од

* Предавач, ORCID 0000-0001-5184-2644, dfrfulanovic@gmail.com

1 У интересу информисања и унапређења угарске привреде и индустрије дозвољени су били страни излагачи у две машинске хале и у Оријенталном павиљону (Balogh–Toldy 1883: 14; Kolbenhayer 1885: 475).

привредног приказа. Представљала је манифестацију идентитета и модернизацијског оптимизма (Schnierer 1886: 30, 61–62; Hendek 1885: 287–288; Budapest a Kiállítás alatt 1885: 96–105).

Посебно место заузимао је Оријентални павиљон, пажљиво конципиран и архитектонски обликован простор за представљање балканских и источних земаља.² Иницијално замишљен као зона културне и економске размене у оквиру програма „Мађарска ка Истоку“, павиљон је убрзо добио инструменталну димензију и постао модел трговачког приближавања државама као што су Србија, Бугарска, Румунија, Источна Румелија и Османско царство (*Pesti Napló*, 4. 4. 1885: 8). Са развојеним комерцијалним и уметничким секцијама, служио је као терен за прикупљање података, склапање уговора и дипломатско посредовање (*Közgazdasági Értesítő* 1884: 546). Његова организација, од делегатских мисија и инструкција до откупа експоната, сведочи о промишљености и политичкој тежини читавог подухвата (*Gazdasági Mérnök* 1884b: 288). Иако је изложба носила назив националне, учешће ових земаља није било омогућено ради укључивости, већ ради истраживања. Оријентални павиљон функционисао је као аналитички инструмент за испитивање привреде, трговине и потенцијала у јужно- и источнодунавских земаљама, а прикупљени предмети требало је да постану експонати будуће поставке Трговачког музеја (Kolossváry 1886: 895–896; *Magyar Ipar* 1884: 221–223).

Слика 1. План Националне изложбе у Будимпешти, Оријентални павиљон је под бројем 35, извор: Budapest a Kiállítás alatt, 1885.

2 За концепт поставке био је задужен Одбор за организацију Оријенталног павиљона, а на захтев Министарства вера и народног образовања утврђено је да се оријентални предмети не појављују у другим павиљонима (*Gazdasági Mérnök* 1884: 175).

Архитектура Оријенталног павиљона пратила је његову симболичку функцију: декоративна и стилски хибридна грађевина с куполама, минаретом и оријенталном колористиком била је визуелни центар изложбе и сцена за сусрет Истока и Запада. Павиљон је подигнут по пројекту Ђуле Буковича (Gyula Bukovics)³ и био је замишљен као четворокрака композиција са централном куполом и зракасто распоређеним изложбеним крилима која су припадала Србији, Бугарској, Румунији и Турској (Schnierer 1886: 40–41). Посебан визуелни акценат представљала је висока кула у облику минарета, смештена на источном углу, која је привлачила погледе посетилаца и омогућавала панорамски поглед на читав изложбени простор. Бројне мање куполе, декоративне дрвене конструкције и унутрашњи полумрак, у комбинацији са живом фасадном орнаментиком, стварали су фантазмагоричан ентеријер у којем се слика Истока обликовала према очекивањима и интересима Централне Европе (Székely Nemzet, 26. 4. 1885: 2; K. I. L. 1885: 423).

У том оквиру, учешће Србије добило је посебан значај. Позив српској влади пратила је дипломатска активност: посете грофа Јенеа Зичија (Jenő Zichy),⁴ ангажовање делегата и директно укључивање краљевског пара у припреме (*Budapesti Hírlap*, 8. 8. 1884: 4). Подршка краља Милана и краљице Наталије, као и сарадња више министарстава, омогућили су не само званично учешће већ и снажно институционално ангажовање (*Budapesti Hírlap*, 9. 8. 1884: 4; 10. 8. 1884: 4). Припремне активности започете су током јесени 1884, а поново су интензивирале у пролеће 1885. године, када је постало јасно да ће Србија заузети видљиво место у Оријенталном павиљону (*Budapesti Hírlap*, 3. 9. 1884: 5; Székely Nemzet, 24. 3. 1885: 2).⁵ У организацију су били укључени бројни државни и културни актери, од Народног музеја до трговаца и појединаца, док су експонати стизали из различитих делова земље, уз логистичку и дипломатску подршку српског конзулата у Будимпешти (*Nemzet*, 5. 10. 1884: 4). Иако је српска јавност била подељена између интересовања за Антверпен и Будимпешту, крајњи резултат било је представљање које је изазвало снажан одјек и у домаћој и у иностраној јавности.⁶

Српска поставка на изложби била је резултат политички мотивисане сарадње и пажљиво вођене изложбене стратегије са угарске стране (*Pester Lloyd*, 5. 3. 1885: 1; 6. 3. 1885: 1). Иако је била смештена у павиљон који је својом архитектуром и концепцијом дочаравао слику Истока у складу са оновременим европским

3 О другим архитектонским радовима Буковича у: Bugár-Mészáros 2009: 189–212.

4 Јено Зичи је био потпредседник Националне изложбене комисије, а др Шандор Матлекович (Sándor Matlekovich) њен председник и државни секретар Министарства пољопривреде, индустрије и трговине (*Budapest a Kiállítás alatt* 1885: 98).

5 Јавни позив преко новина упутио је и вицеконзул Пал Улман (Pál Ullmann), кога је српска влада именовала за високог комесара будимпештанске изложбе у Србији (*Српске новине*, 28. 3. 1885: 4).

6 Српско пољопривредно друштво и Женско друштво, два удружења блиска српској влади и препозната по доброј узајамној сарадњи, добила су позиве Министарства народне привреде за учешће на Антверпенској изложби, прво у децембру 1884, а друго у фебруару 1885. године (*Тежак* 1885a: 156; *Домаћница* 1885: 63).

представама (Said 1979: 1–28), српски наступ се издвајао по симболичкој самосталности и препознатљивом идентитетском изразу. Слика државе на раскршћу између традиције и модернизације била је артикулисана у избору предмета, боја и сценском уређењу, упркос ограничењима постављеним самим оквирима изложбе.

ПРЕДСТАВЉАЊЕ СРПСКЕ СЕКЦИЈЕ У ОРИЈЕНТАЛНОМ ПАВИЉОНУ

Српска секција у Оријенталном павиљону Државне изложбе у Будимпешти 1885. године, по оцени савременика, привлачила је нарочиту пажњу. Остављала је двојак утисак: визуелно живописан и садржајно артикулисан приказ производње, трговине и културног идентитета Србије (*Vasárnapi Újság* 1885в: 645). Поставка је била подељена на два сегмента: један с увозним производима присутним на српском тржишту, а други, обимнији, с домаћом занатском и кућном производњом, рударством, пољопривредом и уметношћу (Strauß 1885а: 8).

Српска секција била је смештена у јужном крилу павиљона. Посетиоце су дочекивале фигуре у природној величини, одевене као београдски полицајци, као визуелни симбол урбаног и државног идентитета Србије унутар оријенталне сценографије (Ј. К. 1885: 1379). Између њих налазила су се два запажено велика ручно ткана ћилима, који су пленили живопишу боја и прецизношћу израде. Ћилими су били један од најзначајнијих експоната у српској секцији, и то не само по бројности, преко стотину примерака, распоређених дуж зидова, већ и по разноликости мотива, локалним особеностима и по материјалној изради. Наизглед истог колорита, али различитих шара, репрезентовали су готово сваки крај Србије. Савремени извештај забележио је: „Ако желите да упознате ручне вештине српских жена, погледајте њихове ћилиме. Боје су исте, али сваки примерак је јединствен, израз богате маште народа“⁷ (Strauß 1885б: 745). Уз традиционалне ћилиме, међу којима су се истицали примерци из Пирота и Књажевца, издвајали су се и такозвани „чупави“ ћилими модерније израде из крагујевачког и крушевачког краја, сви ткани уз очувану технику бојења природним пигментима (Улман 1885: 2).

Након ћилима, следила је разуђена текстилна сценографија са предметима распоређеним дуж зидова и у витринама: пешкирима, столњацима, прслуцима и завесама, различитих боја, текстура и локалних обележја. Пажњу су посебно привлачиле јастучнице из пиротског краја, украшене везом и намењене као јастуци за седење у народним ентеријерима. Изложени су били и јелеци из Грабовца, тканине од грубог платна до свиле са златним и сребрним нитима, торбе, златовезене прегаче и фесови с металним копчама (*Vasárnapi Újság* 1885в: 646). Пешкири и мараме везени златом и бисером били су, према речима Адолфа Штрауса (Adolf Strauß), израз „чисте, нетакнуте поезије“⁸ српске душе, блистали су својим једноставним, али снажним облицима, налик на народну песму (1885б: 748).

7 „Ha a szerb nép jellemét akarod ismerni, úgy ismerd meg népdalait.“ (изр. аутор).

8 „[...] a peskireknél pedig romlatlan lelkük igazi tiszta költészete...” (изр. аутор).

Слика 2. Оријентални павиљон, поглед са западне стране, извор: Hivatalos jelentés, 1886.

У средишту поставке налазила су се три застакљена ормара са највреднијим примерцима српске примењене уметности. Први је садржао женске одевне предмете: јелек од беле свиле, описан као „као пена, као дах“⁹ (Strauß 1885b: 748), свечане прслукe у власништву грофице Зичи, београдске хајине, појасеве с драгим камењем и везене мараме. У другом су у горњем делу доминирали изузетно украшени пешкири и мараме, док је доњи део садржао предмете од сребра и злата: филигранске свећњаке, сребрни сервис за кафу, украсне кутије и друге употребне предмете (Исто: 748; Улман 1885: 2). Посебно су се издвајали радови београдског трговца Сакераида (Szaferanides), као и столњаци и женске ципеле са златним везом. Трећи орман садржао је предмете из збирке Народног музеја и оне које су доставили етнолог Стеван Поповић и из фирме Марка Илића. Ножеви, јатагани и пиштољи с дршкама од сребра, украшени филигранском техником, представљали су врхунске примерке оријенталног среброрезбарства. „Међу оружјем, као у сну, почива и једна гусли – лира српских народних песника“¹⁰ (Ј. К. 1885: 1381).

Један део поставке био је организован као сценографија војног логора са шатором крај кога одмара „стасита ратничка дружина“¹¹ (Ј. К. 1885: 1380) од дванаест војника у различитим униформама. Седели су око огњишта, пушили, грејали се,

9 „[...] mint a hab, mint a lehelet“ (ип. аутор).

10 „Mitten unter den Handschwertern liegt traumhaft eine ‚Guzla‘, die Leier des serbischen Volksbarden.“ (ип. аутор).

11 „[...] ruht das stattliche Kriegervolk.“ (ип. аутор).

окружени ранцима, чутурицама и торбицама с мецима, окаченим о бајонете на пирамиди од пушака. Призор је дочаравао сцену из војничког живота и истовремено носио елемент етнографске театрализације. Посебну пажњу изазивале су воштане фигуре у народним ношњама, распоређене уз зид супротан улазу. Смештене међу декоративним драперијама, у позадини којих су били портрети краља Милана и краљице Наталије,¹² представљале су жене из Београда и Ниша и мушкарце у националној ношњи. Живописне сцене српског живота у свечаном тону биле су, према савременој штампи, један од најупечатљивијих делова целе секције (*Vasárnapi Újság* 1885в: 646).

Поред воштаних фигура налазила се уметничка поставка: десет акварела с приказима народних ношњи које је по природи израдио Карољ Сатмари (*Károly Szathmáry*) и две уљане слике младог српског уметника Ђорђа Крстића, приложене од стране Михаила Валтровића у име Народног музеја (*Strauß* 1885б: 746; Улман 1885: 2). Ови радови одражавали су савремени уметнички сензибилитет и давали завршни тон културној артикулацији поставке.

Са леве и десне стране изложбеног простора биле су постављене две тематски организоване целине посвећене природним ресурсима, индустрији и трговини. Ове зоне, уређене функционално и систематично, чиниле су економски сегмент српске секције, у којем су излагачи наступали као представници једне самосталне и развијајуће привреде. Већину експоната чинили су производи домаће прерађивачке индустрије, а поставку је у великој мери опремило Министарство народне привреде. Приказани су били узорци угља, руде и камена из различитих крајева Србије, посебно из Алексинца и Параћина, укључујући карнеол, полирани мермер, литографске плоче, кварц, мрки угаљ и цинобар са Авале (*Strauß* 1885а: 8).

Изнад рудних узорака били су изложени пољопривредни производи: пшеница, јечам, раж, кукуруз, махунарке, дуван из ужичког краја и овчја вуна из Параћина. Они су представљали слику економије оријентисане на домаће потребе, али и са извозним потенцијалом. На десној страни налазили су се текстилни производи: обојени комади српског сукна коришћени у сеоској одећи, свилене чахуре и ткана свила, конопља из Врања и производи државне фабрике сукна у Параћину, која је снабдевала целу српску војску и чији су артикли, по оцени изложбене комисије, били у складу с европским стандардима (*Strauß* 1885а: 8; *Vasárnapi Újság* 1885в: 646; Улман 1885:2).

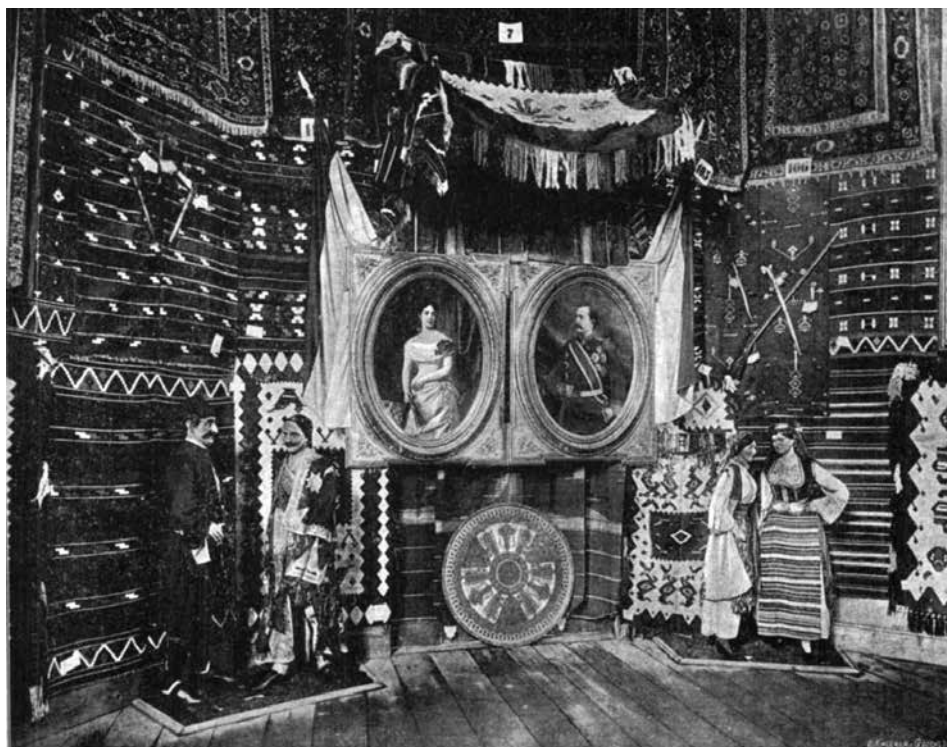
Непознат је тачан број излагача у српској секцији.¹³ Највећи број експоната је доставило Министарство народне привреде, потом Министарство финансија, Министарство војске, Народни музеј у Београду, Ресавско и Авала рударско друштво, фабрика штофова Минх из Параћина, као и бројни појединци, чија су имена била истакнута на натписима уз експонате. Неки од артикала потицали су

12 У мађарској штампи наводи се да су аутори портрета краља Милана и краљице Наталије Стеван Тодоровић и његова супруга Полексија (*Budapesti Hírlap*, 28. 7. 1885: 7).

13 Према извештају Националне индустријске асоцијације, у Оријенталном павиљону било је 67 излагача, док званични извештај Одбора изложбене комисије наводи 53 (*Szontágh* 1885: 262; *Schnierer* 1886: 60).

из личне збирке краљице Наталије, која је, према новинским сведочењима, подржавала припреме и уступила драгоцене примерке за женску и текстилну секцију (*Српске новине*, 16. 7. 1885: 1).¹⁴ Један део изложених предмета, како је предвиђао изложбени Одбор, био је откупљен с намером да касније постане део збирке Трговинског музеја.

Један од најупечатљивијих аспеката српске секције био је начин на који се обрађала публици. За разлику од других поставки унутар Оријенталног павиљона, које су тежиле затвореној, музејској естетици, српски простор био је отворен, проходан и комуникативан, испуњен предметима који су позивали на задржавање и разумевање. Такав приступ је делимично нарушавао оријенталистичку сценографију павиљона. Традиционална обележја била су представљена у форми, колориту и мотивима, у складу са савременим европским поимањем домаће радиности. Уместо слике пасивног, егзотизованог човека са руба Оријента, понуђен је лик активног, маштовитог и снажног ствараоца.

Слика 3. Српска секција, централни зид с краљевским портретима и воштаним фигурама у народној и грађанској ношњи, извор: Vasárnapi Újság, 1885в: 641.

14 У јавности је забележен и предлог да се на изложбу пошаље најмање четвртина рукотворина које су биле представљене на изложби Удружења Српкиња у Новом Саду 1884. године. Међутим, нема података да је тај предлог реализован, будући да су Срби са простора јужне Угарске своје учешће остварили у оквиру Хрватско-славонског павиљона (*Засјава*, 15. 8. 1884: 3; Heinrich 1885: 7).

ОЦЕЊИВАЊЕ И РЕЦЕПЦИЈА СРПСКЕ ПОСТАВКЕ У САВРЕМЕНОЈ ШТАМПИ

Савремена штампа је српској секцији у Оријенталном павиљону углавном приписивала уредност, скромну елеганцију и јасну организацију. Тон већине извештаја био је умерено афирмативан, с дозом благонаклоног изненађења и одушевљености за појединости у поставци. Најчешће су се истицали културна дисциплина, пажљив избор експоната и осећај за декоративни склад.

У чланку „A kiállításból...”¹⁵ уочљива је топлина у речима похвале. Складно набрајање експоната, праћено стилизованим појашњењима о српској традицији, читаоцу преноси утисак уредне и промишљено организоване поставке. Иако се не прибегава метафорама нити дубљим оценама, цео приказ одише поштовањем према педантности излагача и јасној концепцији секције (*Vasárnap Újság* 1885в: 645–646).

Текст у *Pester Lloyd*у, који потписује Адолф Штраус, доноси прецизнију и отворенију оцену. Након детаљног описа различитих група експоната, аутор закључује да српска поставка представља украс Оријенталног павиљона. Први пут се у изворима помиње име одговорног стручњака, професора Лудвига Петрија (*Ludwig Petri*), коме је јавно исказана захвалност за посвећен и стручан рад на уређењу поставке (*Strauß* 1885а: 8). Иако без отворене критике, тон остаје аналитички и усмерен на професионалну процену, без реторичког претеривања.

У *Közzgazdasági Szemle* исти аутор нуди детаљнији, али хладнији интониран опис, с педантним набрајањем експоната. Српска поставка се хвали као пример савесности и организације. Иако је тон у целини позитиван, стил одудара од публицистичке тоpline других извештаја и сугерише дистанцу и објективност (*Strauß* 1885б: 745–748).

У извештају *Klagenfurter Zeitung*а нагласак је на културолошком утиску српске секције, која се назива најзанимљивијим делом Оријенталног павиљона с етнографског и културног становишта. Аутор отворено истиче да би било неправедно очекивати целовиту слику културног стања једног младог краљевства у оквиру једне изложбене секције, јер она то „није, нити жели да буде“¹⁵ (*J. K.* 1885: 1380). Ипак, приказ је афирмативан; поставка је оцењена као „импровизација грациозног стила, богат шармантним моментима“¹⁶ (*J. K.* 1885: 1380). Тон је фељтонистички, благо емоционалан, али одмерен; акценат није на систематичности, већ на утиску шарма и стила.

Значајну потврду позитивног утиска о српској поставци доноси и IV том званичног извештаја изложбе. Српска секција је оцењена као верна репрезентација привредних прилика једне суседне, у развоју усмерене земље. Нарочита пажња посвећена је ткачкој радности, која је представљена као најзрелији израз уметничког и техничког домета домаће индустрије, као и пољопривреди, која је препозната као темељ српске економије. Експонати, који су у целини прибављени унутар Србије, били су изложени с јасно истакнутим продајним ценама, што се тумачило

15 „Das ist diese Abtheilung nicht und das will sie auch gar nicht sein.“ (ип. аутор).

16 „[...] ein Impromptu von graziösem Stile und reich an reizenden Momenten.“ (ип. аутор).

као повезаност културне презентације и трговачке намере. Указује се и на структурну чињеницу да већина индустријских грана у Србији зависи од увоза, али се та зависност не посматра као слабост, већ као потенцијално поље сарадње. У том кључу, Оријентални павиљон се сагледава као модел будућих економских односа: Србија се у извештају назире као природно упориште за ширење мађарског индустријског извоза ка Истоку (Kolossváry 1886: 898–899).

Српска и бугарска секција оцењене су као најуспелије у оквиру Оријенталног павиљона, али из различитих разлога. Бугарска се истицала бројношћу предмета и учешћем појединачних излагача, иако без шире институционалне подршке, али управо такав приступ био је ближи угарском виђењу источног простора и сврхе павиљона (Strauß 1885b: 749). Српска секција, насупрот томе, понудила је организовану, државно вођену презентацију домаће радиности, занатства и индустријске производње. Ипак, критички осврти указали су на неколико мањкавости: недовољну заступљеност металне, дрвне и кожарске индустрије, као и сточарства и шумарства, али и изостанак репрезентативних производа попут шљиве, једног од водећих српских извозних артикала (Strauß 1885b: 748; Strauß 1885a: 8). Ове примедбе, међутим, прате разумевање реалног привредног контекста Србије и уверење да ће с развојем саобраћајне и трговинске мреже те области бити допуњене. Румунска секција, с друге стране, оцењена је као најслабија, без основних ресурса, без унутрашње структуре и са поставком која није омогућавала сагледавање реалног стања привреде (Strauß 1885b: 739–740). Турска поставка, упркос просторним ограничењима, оцењена је као најцеловитија и најрепрезентативнија у павиљону, с богатим избором привредних и уметничких збирки (Kolossváry 1886: 900–901).

У више наврата штампа је истицала залагање српских државних органа и појединаца за организацију поставке, наглашавајући институционалну подршку као један од кључних разлога њене уређености. Краљ Милан је хваљен због интересовања и подршке припремама, док је симболичко учешће краљице Наталије приказивано као лични ангажман, посебно у домену женске и текстилне секције. Улога српског конзулата у Будимпешти представљена је као пресудна за комуникацију и логистику (*Vasárnapi Újság* 1885b: 645; Strauß 1885a: 8).

На маргинама претежно позитивне рецепције појавила се и једна дипломатска сенка. У чланку *Pesti Hírlap*-а, под насловом „*Ex Oriente...*“, постављено је питање да ли је мађарска амбасада у Београду саветовала Србији да учествује у Антверпену, а не у Будимпешти, што је оцењено као могући пропуст који захтева парламентарну интерпелацију (*Pesti Hírlap*, 26. 5. 1885: 1). Иако сама поставка није доведена у питање, ова опаска указује да њено присуство у павиљону није схваћено као нешто подразумевано, већ као резултат истрајности и одлучности. У ширем контексту, то присуство добија додатно значење: представљање није служило само приказу земље, већ и позиционирању унутар регионалне утакмице за источна тржишта, у којој је Будимпешта настојала да се профилише као чвориште индустријске експанзије.

Опрезност са српске стране није изостала, с обзиром на то да се у јавности знало да Угарска жели преко изложбе да стекне увид у привредне прилике у Србији и њене економске интересе (*Тежак* 1885b: 576). Ипак, у домаћој штампи пренета

је изузетно повољна оцена вицеkonzула Умана из Будимпеште, који је српску поставку описао речима: „општи утисак српске изложбе за свакога походиоца подједнако сретан, снажан и магнетичан“ (Уман 1885: 2).

ПОСЕТЕ И ПРИЈЕМИ У ОРИЈЕНТАЛНОМ ПАВИЉОНУ

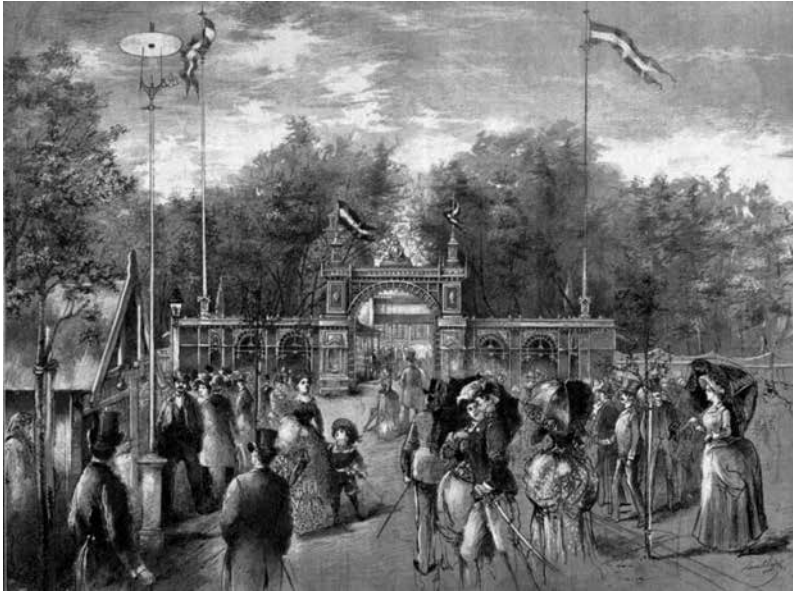
Оријентални павиљон Будимпештанске изложбе био је један од најпосећенијих и најрепрезентативнијих простора читавог комплекса, што се огледа у пажњи коју су му посветили високи гости, од званичних делегација до чланова краљевских и племићких кругова. Посете истакнутих личности, као и бројне делегације из Србије, сведочиле су о његовом симболичком значају не само у оквиру изложбе, већ и у ширем дипломатско-културном контексту. Српска поставка је, према једном од првих извештаја, била посебно атрактивна за публику (*Pester Lloyd*, 18. 5. 1885: 3).

Посебан значај имале су посете припадника династије Хабзбург. Престолонаследник Рудолф, званични покровитељ изложбе, 31. маја је као своју прву тачку обиласка изабрао управо Оријентални павиљон, у којем се задржао више од пола сата (*Budapesti Hírlap*, 1. 6. 1885: 4–5). У српској секцији с посебним интересовањем разгледао је ћилиме, напоменувши да је сличне управо купио у Купинову, а пажњу је посветио и оружју, народним ношњама и рукотворинама изложеним под покровитељством краљице Наталије (*Pester Lloyd*, 1. 6. 1885: 4). Цар Франц Јосиф, као врховни ауторитет Хабзбуршке монархије, посетио је изложбу 31. октобра, у самом финишу. Похвалио је архитектуру павиљона као импресивну и стилски оригиналну, а унутар самог простора најдуже се задржао у српској секцији, где се интересовао за угљен, рударство и војну опрему, коју је описао као „прилично лепу“¹⁷ (*Székel Nemzet*, 3. 11. 1885: 3).

Да је овај павиљон представљао незаобилазну тачку званичног обиласка, потврђују и посете других чланова династије. Надвојвода Јосиф и надвојвода Леополд, краљеви намесници, посетили су павиљон почетком јула (*Budapesti Hírlap*, 1. 7. 1885: 7), док су надвојвода Карл Лудвиг и надвојвоткиња Марија Терезија током своје посете део времена провели управо у српској секцији, са изразитом пажњом посвећеном филигранским радовима (*Pester Lloyd*, 11. 6. 1885: 7).

Са сличном пажњом штампа је пратила и посете краљевског пара из Србије. Краљ Милан је у јулу, током незваничне тродневне посете, обишао изложбу, изнео запажања о могућностима унапређења српске економије и препознавао националне мотиве и у другим павиљонима, попут босанског (*Budapesti Hírlap*, 1. 7. 1885: 3–4). У септембру је изложбу поново посетио, овог пута у пратњи краљице Наталије и престолонаследника Александра. Савремена штампа забележила је да су се у српској секцији осећали као код куће и да им је пријало што су предмети из њихове земље били достојно представљени у оквиру мађарске изложбе (*Székel Nemzet*, 19. 9. 1885: 1). Њихов боравак у Будимпешти изазвао је велико интересовање јавности, што је истицано као доказ политичке и културне важности посете (*Budapesti Hírlap*, 12. 9. 1885: 3–4; 13. 9. 1885: 3).

17 „[...] hogy elég csinosak.“ (пр. аутор).

Слика. 4. Главна капија изложбе, извор: *Ország-Világ*, год. VI, бр. 18, 293.

Званичне делегације из Србије чиниле су додатни слој овог присуства. Делегације Српског пољопривредног друштва, Министарства финансија, више од тридесет градоначелника, као и бројни чиновници и научници, у групама су разгледали целокупан изложбени простор (*Vasárnapi Újság* 1885a: 359; *Székely Nemzet*, 19. 9. 1885: 1; *Тежак* 1885в: 739). Посебно је истакнут долазак једанаесточлане делегације српске индустрије, коју је у име конзулата дочекао Хаим Давидо, а гроф Зичи је тим поводом приредио свечани ручак. Том приликом, Давидо је нагласио значај тога што је Србија први пут, уместо ка Русији, усмерила пажњу ка Угарској, изразивши наду да ће се такав курс наставити као последица уоченог културног напретка (*Vasárnapi Újság* 1885б: 471).

Домаћини изложбе су овим посетама давали посебан церемонијални тон. Министар трговине гроф Пал Сечењи и потпредседник изложбеног одбора гроф Јене Зичи лично су дочекивали високе српске госте (*Székely Nemzet*, 15. 9. 1885: 2). Надвојвода Јосиф и велики војвода Леополд од Тоскане дочекали су краља Милана приликом јулске посете (*Székely Nemzet*, 4. 7. 1885: 2). У пратњи су били и главни градоначелник Карољ Рат (*Károly Ráth*), градоначелник Камермалер (*Károly Kammermayer*), генерални конзул Петар Сеиц (*Péter Széics*) и вицеконзул Пал Улман. Једнако свечано организоване биле су и посете других високих званичника Оријенталном павиљону у коме је најчешће домаћин био вицеконзул Улман. Током септембра, краљица Наталија је од грофа Зичија примила поклон у знак поштовања (*Budapesti Hírlap*, 17. 7. 1885: 3).

У редовним извештајима о Оријенталном павиљону мађарска штампа је ове појединачне и групе посете из Краљевине Србије и јужне Угарске оцењивала као знак искреног интересовања и пријатељског расположења (*Székely Nemzet*, 19. 9. 1885: 1). Ипак, поједини уреднички гласови, попут *Pester Lloyd*a, указали су

на мали број посетилаца из самих источних земаља, с посебним освртом на излагачке државе: Србију, Румунију и Бугарску (*Pester Lloyd*, 2. 8. 1885: 7).¹⁸ Ове различите оцене осветљавају несклад између реалног присуства и високих очекивања, али истовремено показују да је Оријентални павиљон посматран као простор сусрета и дипломатске артикулације, место на којем се није само бројало колико је било посетилаца, већ и шта је њихово присуство значило у ширем регионалном контексту.

У том сложеном амбијенту, Србија је имала прилику да представи не само производе своје земље, већ и своје представнике, интересе и симболички идентитет. Павиљон је, више него изложбени простор, функционисао као сцена политике присуства.

ЗАКЉУЧАК

Наступ Србије у оквиру Оријенталног павиљона на Будимпештанској изложби 1885. године био је више од етнографског приказа: представљао је пажљиво осмишљен визуелни и политички наратив о једној земљи која настоји да се позиционира унутар регионалне мреже економских и културних односа. Уз снажну институционалну подршку и дипломатску иницијативу, српска поставка је успела да надмаши ограничења оријенталистичког оквира и понуди слику организоване, културно дефинисане и привредно оријентисане државе.

Сценографска раскош, промишљен избор експоната и видљиво присуство званичника омогућили су да српска секција буде перципирана као један од најуспелијих сегмената павиљона. Савремени извештаји сведоче о афирмативној рецензији и отвореном интересовању публике, а сам павиљон је функционисао као простор дипломатског представљања, комуникације и симболичког позиционирања Србије између Истока и Централне Европе. Ако је, по речима савремене штампе, цела изложба у Будимпешти била „украш мађарске нације“, онда је Оријентални павиљон с правом могао бити назван њеним украсом (*Pesti Napló*, 5. 4. 1885: 8).

Будимпештанска изложба је, у том смислу, послужила као један од првих модерних оквира у којем је Србија могла да артикулише своју представу о себи, кроз предмете, слике и присуство, не само као етнички оријенталну, већ као културно зrelu и модернизацијски оријентисану државу.

ИЗВОРИ

Budapest a Kiállítás alatt 1885: *Budapest a Kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára*. Ур. Gelléri Mór. Dobrowski és Franke: Budapest.

Hivatalos jelentés 1886: *Hivatalos jelentés a budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállításról*. Ур. Keleti Károly. Athenaeum: Budapest.

Balogh–Toldy 1883: Balogh Vilmos – Toldy Ferencz. *Kiállítási útmutató az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás bizottsági tagjainak, a kiállítóknak s a kiállítás iránt érdeklődőknek*. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság: Budapest.

https://mandadb.hu/dokumentum/713799/kiallitasi_utmutato_1883.pdf. [11. 5. 2025].

18 Једна од мера за подстицање већег броја посетилаца било је увођење повољнијег железничког превоза. Из Србије је успостављена посебна линија Београд–Будимпешта, са повлашћеним картама (*Српске новине*, 19. 6. 1885, 2).

- Kolossváry 1886: Kolossváry Lajos. „A keleti pavillon“. Y: *Hivatalos jelentés a budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállításról*. Yp. Keleti Károly. IV. kötet: *Művészeti ipar, közművelődés, közlekedés. XX–XXXII. csoport és pótkiállítások*. Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája: Budapest, 894–901.
- Schnierer 1886: Schnierer Gyula. „A budapesti 1885-ki Orsz. általános kiállítás története és szervezete“. Y: *Hivatalos jelentés a budapesti 1885-ki Országos Általános Kiállításról. Főjelentése. Általános rész*. Yp. Keleti Károly, I. kötet. Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája: Budapest, 1–150. <https://mandadb.hu/tetel/460835/Hivatalos_jelentes_a_budapesti_1885ki_Orszagos_Altalanos_Kiallitasrol_1886>. [11. 5. 2025].

ДНЕВНА ШТАМПА

- Budapesti Hírlap, 8. 8. 1884: „Zichy Jenő gróf a szerb királynál“. *Budapesti Hírlap*, 8. август, 4.
- Budapesti Hírlap, 9. 8. 1884: „Zichy Jenő gr. a szerb udvarnál“. *Budapesti Hírlap*, 9. август, 4.
- Budapesti Hírlap, 10. 8. 1884: „A Keleti Pavillon“. *Budapesti Hírlap*, 10. август, 4.
- Budapesti Hírlap, 3. 9. 1884: *Budapesti Hírlap*, 3. септембар, 5.
- Budapesti Hírlap, 1. 6. 1885: „Rudolf trónörökös Budapesten“. *Budapesti Hírlap*, 1. јун, 4–5.
- Budapesti Hírlap, 1. 7. 1885a: „Milán király Budapesten“. *Budapesti Hírlap*, 1. јул, 3–4.
- Budapesti Hírlap, 1. 7. 1885b: „Kiállítási értesítő“. *Budapesti Hírlap*, 1. јул, 7.
- Budapesti Hírlap, 17. 7. 1885: „Kiállítási értesítő“. *Budapesti Hírlap*, 17. јул, 3.
- Budapesti Hírlap, 28. 7. 1885: „Szerbifestők látogatása“. *Budapesti Hírlap*, 28. јул, 7.
- Budapesti Hírlap, 12. 9. 1885: „A szerb királyi család Budapesten“. *Budapesti Hírlap*, 12. септембар, 3–4.
- Budapesti Hírlap, 13. 9. 1885: „A szerb királyi pár Budapesten“. *Budapesti Hírlap*, 13. септембар, 3.
- Застава, 15. 8. 1884: „Изложба вештачких и народних рукотворина Српкиња у Новом Саду“. *Застава*, 15. август, 3.
- J. K. 1885: J. K. „Die ungarische Landesausstellung“. *Klagenfurter Zeitung*, 14. јул, 1379–1381.
- Nemzet, 5. 10. 1884: „Az országos kiállítás“. *Nemzet. Reggeli kiadás*, 5. октобар, 4.
- Pester Lloyd, 5. 3. 1885: „Der orientalische Pavillon und ein ungarisches Handelsunternehmen“. *Pester Lloyd*, 5. март, 1.
- Pester Lloyd, 6. 3. 1885: „Der orientalische Pavillon und ein ungarisches Handelsunternehmen (Schluß)“. *Pester Lloyd*, 6. март, 1.
- Pesti Napló, 5. 4. 1885: „Az országos kiállítás“. *Pesti Napló*, 5. април, 8.
- Pester Lloyd, 18. 5. 1885: „Se Majestät König Milan von Serbien“. *Pester Lloyd*, 18. мај, 3.
- Pester Lloyd, 1. 6. 1885: „(Der Kronprinz in der Ausstellung.)“. *Pester Lloyd*, 1. јун, 4.
- Pester Lloyd, 11. 6. 1885: „Erzherzog Karl Ludwig und Gemahlin Erzherzogin Maria Theresia in der Ausstellung“. *Pester Lloyd*, 11. јун, 7.
- Pester Lloyd, 2. 8. 1885: „(Besuch der Landesausstellung)“. *Pester Lloyd*, 2. август, 7.
- Pesti Hírlap, 26. 5. 1885: „Ex Oriente...“. *Pesti Hírlap*, 26. мај, 1.
- Székely Nemzet, 24. 3. 1885: „Közlemények a budapesti országos kiállításról“. *Székely Nemzet. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap*, 24. март, 2.
- Székely Nemzet, 26. 4. 1885: „Séta a tündér-városban. – Kiállítási tárcza-levél“. *Székely Nemzet. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap*, 26. април, 2.
- Székely Nemzet, 4. 7. 1885: „Milán király látogatása az országos kiállításon“. *Székely Nemzet. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap*, 4. јул, 2.
- Székely Nemzet, 15. 9. 1885: „A szerb királyi pár a kiállításon“. *Székely Nemzet. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap*, 15. септембар, 2–3.
- Székely Nemzet, 19. 9. 1885: „A szerbek és kiállításunk“. *Székely Nemzet. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap*, 19. септембар, 1.
- Székely Nemzet, 3. 11. 1885: „Kiállítási hírek. A király látogatása a kiállításon“. *Székely Nemzet. Politikai, társadalmi és közgazdasági lap*, 3. новембар, 3.
- Српске новине, 28. 3. 1885: „Објава“. *Српске новине*, 28. март, 4.
- Српске новине, 19. 6. 1885: „(Нарочити воз из Београда у Будим-Пешту)“. *Српске новине*, 19. јун, 2.

- Српске новине, 16. 7. 1885: „Извештај Кр. српског генералног конзулата у Будим-Пешти за друго тромесечје 1885. год. Земаљска изложба у Будим-Пешти (свршетак)“. *Српске новине*, 16. јул, 1.
- Strauß 1885a: Adolf Strauß. „Der orientalische Pavillon“. *Pester Lloyd*, 13. мај, 8.
- Улман 1885: Павле Улман. „Будимпештанска општа изложба. Оријентални павиљон“. *Српске новине*, 18. мај, 2.
- Heinrich 1885: Karl Heinrich. „Die Serben in der Bácska und im Banat“. *Pester Lloyd*, 2. август, 7. за немачку и мађарску штампу: <https://adt.arcanum.com/de/discover/>

ПЕРИОДИКА

- Vasárnapi Újság 1885a: „Az Országos Kiállításról“. *Vasárnapi Újság*, год. XXXII, бр. 22, 359.
- Vasárnapi Újság 1885b: „Az Országos Kiállításról. Szerb látogatás“. *Vasárnapi Újság*, год. XXXII, бр. 29, 471.
- Vasárnapi Újság, 1885в: „A kiállításból. (Koronás látogatóink. A szerb kiállítás. A kiállítás őszi rózsája.)“. *Vasárnapi Újság*, год. XXXII, бр. 40, 645–646.
- Gazdasági Mérnök, 1884a: „Budapesti Országos Kiállítás“. *Gazdasági Mérnök. Mezőgazdasági és Műszaki Hetilap*, год. VIII, бр. 15, 175.
- Gazdasági Mérnök 1884b: „A keleti pavilion“. *Gazdasági Mérnök. Mezőgazdasági és Műszaki Hetilap*, год. VIII, бр. 24, 288.
- Домаћница 1885: „Радња Женског друштва и његових Подружница. Други ванредни састанак Женског друштва 21. фебруара 1885“. *Домаћница: Орган Женској друштва и њених подружница*, год. VII, бр. 4, 63–64.
- Közzgazdasági Értesítő 1884: „Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás alkalmával szervezendő Keleti Pavillon szervezete“. *Közzgazdasági Értesítő. A Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi M. Kir. Ministerium közlönye*, год. III, бр. 17, 546.
- K. I. L. 1885: K. I. L. „Képek a kiállításról“. *Vasárnapi Újság*, год. XXXII, бр. 26, 423.
- Kolbenhayer 1885: Gyula Kolbenhayer. „A budapesti országos kiállítás épületei“. *Gazdasági Mérnök. Mezőgazdasági és Műszaki Hetilap*, год. IX, бр. 45, 474–476.
- Magyar Ipar 1884: „Keleti Pavillon“. *Magyar Ipar. Az Országos Iparegyesület Közlönye*, год. V, бр. 15, 221–223.
- Szontágh 1885: Jenő Szontágh, „Kereskedelmi muzeum“. *Magyar Ipar. Az Országos Iparegyesület Közlönye*, год. VI, бр. 19, 257–265.
- Strauß 1885b: Adolf Strauß. „Keleti pavillon“. *Nemzetgazdasági Szemle*, год. IX, бр. 10, 737–756.
- Тежак 1885: „Записник XXVI. седнице Одбора Српског пољопривредног друштва, држане 3. децембра 1884. године“. *Тежак: Орган Српској пољопривредној друштва*, год. XVI, бр. 3, 156–157.
- Тежак 1885a: „Записник XXVI. седнице Одбора Српског пољопривредног друштва, држане 3. децембра 1884. године“. *Тежак: Орган Српској пољопривредној друштва*, год. XVI, бр. 3, 156–157.
- Тежак 1885b: „Изложбе у Анверу у Белгији и Буда-Пешти у Мађарској“. *Тежак: Орган Српског пољопривредног друштва*, год. XVI, бр. 9, 575–576.
- Тежак 1885в: „Записник IX. седнице Одбора Српског пољопривредног друштва, држане 18. априла 1885. године“. *Тежак: Орган Српској пољопривредној друштва*, год. XVI, бр. 11, 737–739.
- Hendek 1885: Elek Hendek. „A mi Kiállításunk“. *Ország-Világ*, год. VI, бр. 18, 287–288.

ЛИТЕРАТУРА

- Bugár-Mészáros 2009: Bugár-Mészáros Károly. „Bukovics Gyula és Kossuth téri minisztériumi épülete“. *Budapest neoreneszánsz építésze. Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*. Ур. Csáki Tamás, Hidvégi Violetta, Ritoók Pál. Budapest Főváros Levéltára: Budapest, 189–212.

- Vámos 2011: Éva Vámos. „A ‘nagy kiállítások’ Magyarországon a 19. század második felében (1842–1885), és megrendezésük céljának változása napjainkig“. *Tanulmányok*, 8/2011, 45–52. <DOI: 10.23716/TTO.18.2011.08>.
- Magyeri 2017: Helga Magyeri. „‘Felébredt a haladás igaz barátaiban az a vágy, hogy végre egy igazi, teljes, országos kiállítás rendeztessék’ – Az 1885-ös Budapesti Országos Általános Kiállítás“. *ArchívNet*, 17/4, 2017.
- <https://www.archivnet.hu/felebredt-a-haladas-igaz-barataiban-az-a-vagy-hogy-vegre-egy-igazi-teljes-orszagos-kiallitas>. [11. 5. 2025].
- Said 1979: Edward W. Said. *Orientalism*. Vintage Books: New York.
- Székely 2015: Miklós Székely. „A Capital In the Margins: Concepts for a Budapest Universal Exhibition Between 1867 and 1917“. *Cultures of International Exhibitions 1840–1940: Great Exhibitions in the Margins*, Yp. Marta Filipová. Farnham: Ashgate, 1–35.
- https://real.mtak.hu/32392/1/Chapter%201_Szekely.pdf. [11. 5. 2025].

Dragana D. FRFULANOVIĆ

BETWEEN SCENOGRAPHY AND IDENTITY: SERBIA IN THE ORIENTAL PAVILION OF THE 1885 BUDAPEST EXHIBITION

SUMMARY

This paper analyzes Serbia's participation in the Oriental Pavilion of the 1885. Budapest National Exhibition, a major cultural and economic event within the Austro-Hungarian Monarchy. While conceived as a Hungarian national showcase, the Exhibition included a designated space for Balkan and Eastern countries, with the Oriental Pavilion serving as both a symbolic and practical venue for regional interaction. Serbia's section was among the most prominent, structured as a scenographic narrative of domestic production, cultural identity, and economic potential. The presentation included handicrafts, agricultural products, industrial items, and museum-quality artifacts, accompanied by wax figures, traditional costumes, and artworks, including contributions from Queen Natalija. The scenography and open display concept offered a contrast to the more static, museum-like displays of other Eastern sections, resulting in strong public appeal and positive media coverage. Contemporary press described the Serbian display as disciplined, well-organized, and elegant, and official reports emphasized its alignment with Serbia's economic realities and aspirations. The participation was not merely representational but carried significant diplomatic and economic implications. Visits from the Habsburg imperial family, as well as the Serbian royal couple and several state and professional delegations, underlined the political relevance of the Pavilion. Hungary's goal of expanding trade eastward was reflected in both the structure and reception of the Serbian section, which successfully projected the image of a dynamic, modernizing Balkan state. As noted in the press: if the Exhibition was the ornament of the Hungarian nation, then the Oriental Pavilion could rightly be called the ornament of the Budapest Exhibition.

Keywords: Budapest Exhibition, Oriental Pavilion, Serbia, scenography, cultural representation, visual identity.